

ИБРОҲИМ РАҲИМ

АҲМАД
ФАРҒОНИЙ

(Ҳикоялар, драмалар, киносценарий)

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2000

"ЕРДАГИ
ЮЛДУЗ"
КИНОСЦЕНАРИЙ

ЕРДАГИ ЮЛДУЗ

Биз яшаётган даврнинг эрта баҳори. Уфқда хилол куёш тоғ орқасидан кулиб қараяпти. Дов-дарахт уйғониб, ям-яшил товланиб, атрофга ёқимли дид таратмоқда. Баҳрингиз очилади. Теварак-атроф гўзалликдан ранго ранг. Ҳавасингиз келади!

...Тўсатдан шўх болаларнинг қўнғироқдай ва жарангдор шовқин-сурони кўтарилади. Баногоҳ ўша томонда яйдоқ тепалик намоён бўлади. Бу — қадимги Кубонинг Шахристони харобасидан пайдо бўлган тепаликда тўптўп болалар гуруҳ-гуруҳга бўлиниб, чув-чувлашиб, тўп тепмоқдалар...

...Нарирокда даста ўйнаётган болалар бир-бировларини зувиллатмоқдалар.

...Яна бир жойда бу ердаги болаларнинг азалий ўйини тутминди, қулоқчўзма ўйинлари кўзга ташланади.

...Бир неча бола тепаликнинг хароба деворидан нималарнидир топиб келиб, бир бировига кўз-кўз қилмоқда.

— Буни қара, танга... — дейди бақалоқ бир бола қўлидаги топилдикни кўрсатиб. — Манавиниси, жуда антиқа... Подишоҳнинг шохи бор экан...

— Ўшаям антиқа бўптими, — дейди новча бола қўлидаги топилдикни кўрсатиб. — Мана, мана меникини антиқа деса бўлади.

Болалар уни ўраб олишадилар.

— Қаний?

— Қаний?

— Бир кўрсат...

— Ўх-хў, жуда зўр-ку. Қандай топдинг?

— Яна борми?...

— Тўлиб ётибди! Қидирсанг, топасан.

Болалар гуруллаб чопадилар.

Тўс-тўполон бўлиб, ер кавлаб, девор тирнаб топилдик кидираётган болаларни сеҳрли овоз тўхтатади.

Сеҳрли овоз: — ...Азиз туруқдин қўлингни торт!... Торт!.. Торт...

Болалар ханг-манг бўлиб атрофга қарайдилар. Атрофда ҳечким йўқ. Сеҳрли овоз янада аниқроқ ва каттиқроқ эшитилади.

— ...Оёғинг остида азизу авлиёлар, подишою ҳоконлар ётурлар... Ётурлар... Ётурлар...

Болаларга яна ҳеч ким кўринмайди. Улар ханг-манг турганларида ўлчов асбоб-ускуналари кўтарган лойиҳачи, қурувчилар пайдо бўладилар-да тепаликнинг коқ ўртасида тўхталадилар.

— Таркалинглар! — деб буюради қурувчилар бошлиғи болаларга қараб. Нима бўлаётганини англамай ҳайрон турган болаларга қараб қўшимча қилади. — Бу ерга энди кеч кузда гул кўтариб келасизлар.

Болалар қий-чув бўлиб, сабабини сўрай бошлайдилар. — Тоға! Бу ерда нима бўлади? — дейди боя биринчи бўлиб сўз қотган бақолоқ бола қурувчилар бошлиғининг оғзига термулиб.

— Мақбара бўлади.

— Мақбара?..

— Кимга мақбара?

— Аҳмад ал-Фарғоний мақбарасини шу ерга тиклаймиз.

Аҳмад Ал-Фарғоний номини биринчи бор эшитаётган болалар чуғирлашиб бир бировларига қарайдилар. Кейин чувиллашиб, бошлиқдан сўрай кетадилар.

— Аҳмад Фарғоний?... Эшитмовдик... — дейди бақолоқ бола.

— Ким у киши? — бояги новча бола савол ташлайди.

— Авлиё бўлса керак. Қадимда ўтиб кетган авлиёларга Бухорода ҳам мақбара қуришятганмиш, — дейди яна бир бола.

— Балки шу ерда ўтган подшолардан бирортасигадир.

Қурувчилар бошлиғи болаларга маънодор қараб кўяди-да, сўрайди.

— Юртдошларингиз бўлмиш бу улуг зотни билмайсизларми? Мактабда ҳам эшитмаганмисизлар?

— Муаллимларнинг ўзлари ҳам билмасалар керак, — дейди бақолоқ бола.

— Билсалар бизга ҳам айтардилар, — қўшимча қилади новча бола.

Болалар юртдошимиз Аҳмад ал-Фарғоний ким бўлди? деб қий-чув бўладилар. Уларнинг овозлари кўқда, атрофдаги тоғу-тошларга урилиб акс-садо беради.

А к с с а д о. Ким у-у-у?..

— ...Аҳмад Фарғоний ким?..

— ... Ким у-у-у?..

Экран ёришиб, болалардан бўшаб қолган бояги яйдоқ тепалик остидан қадимги шаҳар пайдо бўлади.

Кўзимиз олдида тўрт бурчак шаклидаги илк ўрта асрнинг обод шаҳарларидан бири бўлмиш Кубо (*Кува*) гавдаланади.

Ниғоҳимиз унинг тор кўчалари билан кварталларга бўлинган бир, икки қаватли уйлар, аҳён-аҳёнда майдончалар, савдо расталарини босиб ўтиб, сарой дарвозали уй олдида тўхталади.

Аҳмад Фарғоний шу уйда туғилган ва унинг болалиги шу уйда кечмоқда.

Ниғоҳимиз ичкарига тушади. Уйга кираверишда даҳлиз. Унда дон-дун хумлари, сув солинган мис кўза, жомлар...

Даҳлиз ойнаси олдида ёшгина Аҳмад. У тоғлар орқасидан аста кўтарилиб, ҳовлидаги хурмо дарахти баргларига олтин тангалар сочиб турган қуёшни томоша қиладиди-да, нимадандир таажжублангандай ичкарига югуриб кириб кетади.

Ичкаридаги хона супасида унинг волидаси Момо тасбеҳ ўгириб ўтирибди. Унинг ҳузурига ёш ўғлони Аҳмад кириб келади, онаси ёнига таъзим билан чўкка тушади.

А х м а д — Момо! Моможон! Бир гап сўрасам рухсатму!

М о м о — Сўранг, кўзичоғим, сўраяқолинг.

А х м а д — (*Аста гап бошлайди*) Қуёш бола кеча ҳам тоғ орқасидан ўрмалаб чиқиб, хурмомиз япроқларига тангалар ташлаган эди. Бугун ҳам худди шундоқ... Нега, а, Момо? Қуёш бола ўша жойда ухлайдими, а, Момо?

М о м о — Оллоҳнинг иродаси бу, кўзичоғим. Хар куни шу бўлур такрор...

Ўша куни кечкурун Аҳмад мевазор ҳовлидаги бир туб хурмо дарахти тагида туриб, қуёш ботишини кузатмоқда.

Қуёшдан сўнг ойни кузатиб бўлиб, чарақлаган юлдузларни кузатади-да, яна момоси олдига югуради ва қозонда кечки таом пишираётган онасидан сўрайди:

А х м а д — Момо! Хўв, момо!

М о м о (*Чўмичини қўлида ушлаб туриб*) — Гапираверинг эй кўзичоғим, қулоғим сизда.

А х м а д — Айбга буюрмасинлар, Момо, яна бир сўровим бор. Қуёш бугун ҳам минора орқасига яшири-

ниб олувди, теварак-атроф қизариб кетди. Хаммаёқ кип-кизил қон бўп қолди. Нега шундок бўлайкин, а Момо?

М о м о — Хамма нарса Оллохнинг амри билан бўлади. Қизаргани қон эмас, шўъласи...

А х м а д — Юлдузлар-чи? Кеча пичасини санувдим. Қолганини бугун санаб сановига етолмадим. Хаммаси бўлиб осмонда қанча юлдузлар бор?

М о м о — Муаллим-мударрисдан сўрамадингизму?

А х м а д — Сўрасам бу сабоқни кейин ўтамиз деяпти. Мени билгим кепкетяпти-да.

М о м о — Ундай бўлса, мунажжимга боринг, кўзи-чоғим. Ул зотни ҳамма Устоз дейди. Сизга ҳам Устоз бўлсинлар. Падари бузрукворингиз Устоз бирлан гаплашиб берурлар.

Тор кўчада гоҳ хиргойи қилиб, гоҳ ўзича нималарни-дир пичирлаб шоду хуррам бораётган ўсмир бўлиб қолган Аҳмадни ўрта йўлда Баттол исмли новча ва сўхтаси совук ўсмир бола тўхтатади.

Б а т т о л — Аҳмад!

А х м а д — Лаббай! Ассалому алайкум, биродар.

Б а т т о л — Биз билан бирга бўл, ошна. Биз Қоровул тепага пойгага кетяпмиз.

А х м а д — Узурим бор. Авф этгайсиз.

Б а т т о л — *(пичинг оҳангида)* Устозингга кетяпсанми? Ўқийвериб каллаварам бўп кетмагин тагин. *(Гапи Аҳмадга ёқмаганини сезиб, оҳангини ўзгартиради)* Ҳа, бугунча майли, эртага даста ўйнаймиз. Устозингни қизини ҳам бошлаб бор. Агар бу гал ҳам келмасанг, ўзингдан кўр.

* * *

Хомуш ўйланиб йўлида давом этаётган Аҳмад устозининг қизи — Парчинойни учратиб қолади-да, хушнуд бўлиб кетади.

А х м а д — Ассалому алайкум, Парчиной. Не юмушлар бирлан қайларга борурсиз?

Ойдаё ёқимли кўринган Парчиной қоп-қора кўзларини ёркиратиб, Аҳмадга боқади-да, майин овоз билан ёқимтой жавоб беради:

П а р ч и н о й — Заргарликка борурман.

А х м а д — Ҳамроҳ бўлайинму, балким кўмагим зарур бўп қолғусидир.

П а р ч и н о й — Ташаккур. Сизни Устоз кутяптилар.

Аҳмад соатга қарагандай куёшга қараб олади-да шошилади.

А х м а д — Вақт яқинлаб қолибдур...

Мунажжим Устоз қоронғу хонада туйнуқлардан юлдузларга қараб ўтирибди. Рухсат олиб унинг хузурига кирган Аҳмад одоб, эҳтиром ила таъзим бажо қилади.

А х м а д — Ассалому алайкум Устоз ҳазратлари!

У с т о з — Ваалайкум ассалом, келинг ўғлон Аҳмад ибн Муҳаммад. Ўтирсинлар.

А х м а д — *(Чўкка тушиб ўтиргач, сўрайди)* Айбга буюрмасинлар, Устоз. Осмонда нечта юлдуз бор, Устоз? Шунини Сиздан сўрашга мажбурдурман.

У с т о з — *(Ўйлашиб тургач, мулоимгина жавоб беради)*. Ажиб жумбоқ ташладингиз менга, ўғлон. Ҳазрати аллома Батлимус ҳам аларнинг саноғига етолмаган. Аммо китобларида тахминлару жумбоқлар.

А х м а д — Ул ҳазратнинг китобларини тополмадим. Бизнинг кутубхонада ул ҳазратнинг асосий китоби йўқ экан. Бўлса, ўзим ўқиб олардим. Умидим Сиздан...

У с т о з — Шаъманигизни тушундим, ўғлон. Аларни мен сизга берурман. Шартим шуки, китобларни шу ерда ўқиб, ўз жойида қолдириб кетурсиз.

А х м а д — Иншооллох!..

* * *

Девор токчаларига китоблар қатор терилган мунажжим кутубхонасида шам ёрувида мукка тушиб китоб ўқиётган Аҳмадни кўрамиз.

Аҳмад ўқиётган китоблардаги муҳим билган нарсаларини ёдлаётгандай ўзига ўзи пичирлаб гапириб ўтиради-да, китобни ёпиб, Устознинг хузурига киради.

А х м а д — Яна бир лукмага ижозат этсинлар, Устоз ҳазратим!

У с т о з — Гапирсинлар, ўғлон ибн Муҳаммад, гапирсинлар.

А х м а д — Ҳазрат Батлимус «Ер бир жойда қотиб қолгон жисмдир, ул ҳеч қаёққа силжимайдур», дебдилар. Нега бўлмаса ер қимирлаб, зилзила бўладур. Қаттиқ тебраниб устидагиларни парчалайдур?

У с т о з — Бу сирни Оллохдан бошқа бандаси хануз онглаганича йўқ. Балки, сизларнинг авлодингиз буни оламга ошкор қилурлар.

Қий-чув, тўс-тўпалон билан тарафма-тарифга даста ўйнаётган болаларни кўрамиз. Уларнинг орасида Аҳмад билан Парчиной ҳам борлар.

Тарафкаш ўйинчилар саф тортади. Бир томонда Аҳмад бошлиқ икки ўғил бола, икки қиз бола. Баттол бошлиқ икки ўғил, икки қиз қарши томонда беллашувга хозир у нозир турибдилар.

Б а т т о л — Ютқизган зувуллайти, ютганлар зувуллаптадилар. Дами етмаган жойдан эса, аларни маррагача миндириб борадилар. Келишдикми?

А х м а д — Келишдик.

Ўйин бошланади. Баттол гуруҳи ютади. Аҳмад гуруҳи ютқизади. Зуви тўхтаган қизларни ўғлонлар минмоқчи бўладилар.

Экранда сулув қиз Парчиной қоши камон, кўзлари тимқора чарос. Лаби нозик, юзи анор суви йўғирилгандай, қомаги нозик, бели ингичка... Унинг олдида Баттол келади, минмоқчи бўлади.

Б а т т о л — (*Қизнинг бўйинини қўпол эгади*) Энгаш, устингга минаман, физиллатиб бир зумда маррага етқизасан!

А х м а д — (*Ижирганиб турган Парчинойнинг ўрнига туриб, энгашади*) Мана менга мин, Баттол.

Б а т т о л — (*Уни нари туртиб, Парчинойни тортқилайти*). Шу гўзалнинг мингум келяпти. Наригур!

А х м а д — Анави қиз минақолсин. Сиз мени белимга мининг.

Баттол уни туртиб юборади. Икки гуруҳ ўртасида жанжал чиқади. Ўйин бузилади. Аҳмад Парчинойнинг қўлидан ушлаб, олиб қочади. Баттол дағдаға қилиб, ўкширади.

Б а т т о л — Сени қараб тур хали тоғамга чақиб, бурнингдан булок чиқараман.

Унинг тоғаси Миршаббоши келиб қолади-да, хуноб бўлиб сўқиниб турган жиянидан сўрайди:

М и р ш а б б о ш и — Ҳа, нима бўлди, жиян? Ким урди сизни?

Б а т т о л — Анави Муҳаммад Косибнинг ўғли Аҳмад.

М и р ш а б б о ш и — Қаерингизга урди? Нима билан урди? Нима қутиртирибди, ул муллаваччани?

Б а т т о л — Мендан тортиб оляпти...

М и р ш а б б о ш и — Нимангизни?

Б а т т о л — (*чайналиб гапиради*) Халиги, хўв Парчиной бор-ку ўша... ўшани...

М и р ш а б б о ш и — (*кулимсираб*) Хей, ошиқмошиқларей, бундай демайсизми, жиян, Шунгаям ота гўри қозихонами?

Б а т т о л — — Мен ул қизни яхши кўрсам нима қилай?

М и р ш а б б о ш и — У ҳам Сизни яхши кўрурму?

Б а т т о л — Ул қиз анави Аҳмадни дегани деган.

М и р ш а б б о ш и — Демак ул қиз сизни яхши кўрмас эркан... Ҳа, майли, бораверинг, муллавачча билан ўзим гаплашиб қўяман. Ихшид эркинлик берди, деб ўғлонлар ҳаддидан опмасунлар.

Кеч тун. Аҳмад ўринлиғида ётиб уйқусида нималарнидир гапириб, ўзи билан ўзи баҳслашиб ётибди. Унинг тунги овозидан онаси уйғониб кетади-да, у ҳам ўринлиғидан туриб, енгил-елпи кийиниб, ўғлонининг бошига келади.

Аҳмад ҳамон уйқудаю аммо алақсираётган одамдай, нималарнингдир ечимини қидириб гудирлайди.

М о м о (*Аҳмаднинг бошини силайди*) — Бечора ўғлон уйқусида ҳам тиним билмай қидирадур. Андак ором олса бўлмасмикин...

Она нафасидан Аҳмад уйғониб кетади-да, апил-тапил ўрнидан туриб, китоблар турган тоқчалардан нималарнидир қидиришга тушади. Бир китобни қўлига олиб, ўқий бошлайди.

М о м о — Ҳай кўзичоғим, уйкинғизда ҳам қироат қиласиз-му. Андак ором олинг, ҳадемай тонг отиб қоладур.

А х м а д — Тонгдаги вазифам алоҳида... Андин сўнг мактаб машқи бугун ўзгача. Мударрис ҳар бир толибни синовдан ўтказади.

М о м о — Ҳаммасига улгурасиз, кўзичоғим. Ҳозир ором олинг...

* * *

Онаси чиқиб кетди, аммо Аҳмаднинг уйқуси келмайди, китоб ҳам ўқиёлмади. Унинг кўзига биргала юлдузларни бошлаб юрган тўлин ой кўринаверади ва ниҳоят, тўлиной юлдузлардан ажралиб, қуёш атрофида айланиб юриб, унинг гирдобига тушди, бундан жаҳли чиққан қуёш унинг нарига ҳайдамоқ учунми, ойга ўт пуркай бошлади. Аҳмад беихтиёр, «Оймомо, қоч, қуйиб кетасан! Тезроқ қоч, ёниб кетасан!», — дея шовқинлаб

юборди. Унинг ваҳимасидан уйғонган онаси югуриб келади-да, сурайди:

— Нима бўлди, кўзичоғим?

— Ой... Ойга ўт кетди! — ваҳимали гап қилди у.

Волидаи мукаррамасининг гапи оғзида қолди, бола чопқиллаб ташқарига чиқди. Осмон тунт, тутун. Кўкдан қўланса хид чиқаётгандай. Бугунлай нотаниш вазият. Безовта бўлган она ҳам унинг кетидан чиқиб осмондаги ўзгаришларни кўрди-да, эрини ҳам уйғотиб чиқди. Анча ёшни яшаб, тажриба орттирган Муҳаммад ота бундай вақтларда сўфилар қиладиган ишни қилиб, азон қақриб юборди. Ундан кейин мачит сўфисининг азони эшитилди. Сўнгра кўни-кўшнилар томларга чиқиб, дўмбра, жом, тулука товоқлар чалиб, элни уйғотди.

А х м а д. (*Икки кўзи ойда*), — Оймомо куйяпти, оймомо...

Шу он унинг ёнида падари бузруквори билан онаси ҳозир бўлдилар-да, кўлларини баланд кўтариб, ярми саргайиб, кизиган мисга ўхшаб қолган — яъни куйиб бораётган ойга қаратиб, дуо қилиб, калима келтира бошлайдилар.

М о м о — Ой куйяпти, сиз ҳам калима келтириб дуо айланг, кўзичоғим...

Аҳмад ҳам ота-онаси нима қилса, ўшани такрорлаб, калима бажо қилади...

А х м а д — Қизиқ. Бир хафта бурун ой юм-юмалок, оппоқ эди. Кейинги сафарда яримта бўп қопти. Ярмини ким кесиб кетдийкин, деб юрсам, кеча яна тўлишиб юм-юмалок ва оппоқ кўринди. Бугунгиси бунақа... Нима учун шунақа, а, момо?

М о м о — Отаси, бу чечан ўғлонингизга сира гап топиб беролмаяпман. Сўрагани сўраган. Бу нима? У нима? Нега ундоқ, нимага бундоқ? деб гангитиб юборди.

А х м а д — Билгим келаверса нима қилай. Сўрайман-да. Билишим керак-да. Кечаги оппоқ ой бугун нега сапол рангига бўялди, а, падари бузрукворим?.. Бунинг бирор қонуниятини бордурки, шундоқ бўляпти...

М у х а м м а д (*Тикилиб тургач*) — Катта ибодатхонада юнон олими бор. Ўшал зот осмонда учгану ер тагинда ғимирлаган нарсаларни биладур. Зўр файласуф. Ўшандан сўраймиз...

Хайбатли ибодатхонанинг қоронғу чиллахонасида шаъм ёқиб ўтирган юнон уламаси уларни илиқ қарши олади.

Ю н о н (*Икки қўли кўксиди*) — Хуш келибсизлар, мусулмонлар.

М у х а м м а д — Шу ўғлонга юнон фалсафасидин сабоқ берсангиз, деб илтижо қилғали келдик...

Ю н о н — Бош устига, жаноблар. Ўғлонингиз юнонча биладурми?

А х м а д (*ўзи жавоб қилиб*) — Оз-моз билурмен, устоз. Қадимги юнон фалсафасидин чала-чулпа хабарим бор. Афлотун ила Арасту китобларини топдим-ку, аммо яримта-юрумта экан...

Ю н о н (*Афсусланиб бош чайқайди*) — Афсуски, босқинчилар кутубхонани куйдириб юборганлар. (*Аҳмадга юзланади*) Ўғлон! Сиз ўқишни, шунча тилларда гапиришни қайдин ўргандингиз?

А х м а д — Ўқиш-ёзишни волидан мухтарамам ўргатдилар.

М у х а м м а д (*Гапга аралашиб*) — Тилларни ўргатишга муаллимлар ёлладик. Ўғлоннинг зехни тез, ўқуви ўткир, бир бор эшитганини қулоғига мухрлаб оладур.

Ю н о н — Афлотуну арастуларнинг ёшлигига ўхшар эркан бу фарзандингиз болалиги.

А х м а д (*Гапни илиб кетади*) — Арасту ҳам Афлотунда ўкиган экан. Ул зот на мақсадда ўз устозини танқид қилиб чиқибдурлар. Нега? Бунинг исботини ҳеч ерда ўқимадим. Китоблари менда йўқ. Сизда ҳамма китоблари мухайё эрмуш. Аларни ҳатто ёддин билармуш-сиз. Сизнинг сабоқларингизга мухтождурмен, Устоз ҳазратлари!..

Ю н о н (*Аҳмадга ҳайрихоҳлик билан боқади-да, ижобий жавоб беради*) — Сиз учун ҳафтада бир-чоршанба кунлари кечки ибодатдан кейин бир оз вақт ажратурмен. Илк сабоқни бугун, ҳозироқ бошлаймиз.

А х м а д (*суюниб*) — Нимадан бошлаймиз?

Ю н о н — Афлотуннинг «Ғоялар назарияси» китобидан бошласак Арасту танқидини ҳам камраб олурмиз.

А х м а д (*суюниб кетади*) — Бўпти. Мен шу ерда қолурмен. Сиз падари бузрукворим, уйга боринг, момо хавотир бўлмасунлар.

М у х а м м а д (*Ибодатхонани тарк этаркан Аҳмадга дейди*) — Кундузги вақтини сўрай қолмадингизда, ўғлон?

А х м а д — Кундузи ўзимми вақтим қани! Бир сония ҳам (*бармоғи билан бўғзини кўрсатади*) Мана бундоқ!..

Тун. Аҳмад қора чироқдаги пиллик милтиллаб ёри-тиб турган даҳлиз орқали шамчироқларни порлатиб ўтирган ота-она олдига киради. Улар ўтирган супага бир кучок китоб қўяди.

А х м а д — Шуларни ўқиб бўлсам файласуфиядан имтиҳон топширурмен.

М о м о — Боя қарвонбошининг ўғлони қидириб келди сизни.

А х м а д — Тағин қандоқ юмуши бор экан менда?

М о м о — Невлай. Мард бўлса майдонга чиқсин, деб кетди ул йигитча. У нима дегани, а, қўзичоғим?

М у х а м м а д (*Луқма ташлаб*) — Йигитчаларнинг ўз ўйини-кулгилари бўлади. Ўғлонимиз ҳам йигитча бўп колди, онаси.

* * *

Тонг отганда Аҳмад кийиниб, кўчага чиқиб келади-да, шошилиб тамадди қилиб олгач, ёш сардор либосини кийиб, ханжар ва қилич тақиб олади. Бу либосда Аҳмад анча бўй чўзиб, қомат кўтариб, росмана йигитчаларга ўхшаб кўринади. Уни кўриб қолган онаси аввало қўзичоғига ҳавас билан суқланиб қарайди. Кейин шубҳалангандай сўрайди:

М о м о — Қаёқларга отландингиз, қўзичоғим?!

А х м а д — Амалдорлар маҳалласига.

Ўғлининг ясан-тусанини кўриб, унинг ёш фарзанди ҳам йигитлар қаторига қўшилиб қолгандай билиб, ичдан севишиб, ўғлонидан сўрайди:

М у х а м м а д — Қаёққа борурсиз, ўғлон?

А х м а д — Менга фотиҳа беринг, падари бузрукворим. Қиличбозлик ким ўздисига борурмен. Амалдор болалар билан беллашурмиз...

М о м о — Қарвонбошининг ўғлони ўшанга чақириб келган эканда.

Мухаммад кўл очиб фотиҳа берар вақтида халлослаб Парчиной кириб келади-да, Мухаммад отага ялинади.

П а р ч и н о й — Юборманг бобо! Ўғлингизни Баттол қора қонга белаб қўяди, юборманг. У баттолнинг нияти бузук!..

Аҳмаднинг отаси воқеани дарҳол тушунади-да, фикрини ўзгартириб, ўғлонини бу йўлдан қайтариш учунми, Аҳмадга мулойимгина маслаҳат беради:

М у х а м м а д — Уйингизга меҳмон келибдур, ўғлон. Меҳмонни Оллоҳ юборар. Парчинойни меҳмонхонага бошланг, ўғлон!

Ахмад ота амрини бажо қилиб, Парчинойни ичкарига бошлайди ва ҳаял ўтмай улар ҳовли боғида сайр қилиб юрганини кўрамиз.

Ахмад анвойи гуллардан узиб, севимли қизчага хид-латади. Улар сўзсиз роҳатда чаманни сайр этадилар. Кулиб турган қуёш, сайраб турган қушлар ҳам уларнинг ёш ҳис-туйғуларига шериклик қилаётгандай қиёфада кўринарди.

Икки ёш қалбга илк муҳаббат иплари шу ерда ула-ниб қолган бўлса ажаб эмаски, улар бир бировлари би-лан тез-тез учрашадиган бўлиб қолдилар.

Парчиной Ахмаднинг китоб таъминотчисига айлана-ди. Ахмад унинг келтириб турган китобларини кеча-кун-дуз ўқийди-да, чарчаганидан китоб устида ухлаб қолиб, ажойиб туш кўради.

АХМАДНИНГ ТУШИДА падари бузруквори ўғло-нига «Ҳар ўғлонга бир бош дулдул муносиб» дейди-да, Ахмадга эгар жабдукли оқ тулпорни рўпара қилади.

Ахмад қуллик қилиб отасининг оёғига йиқилади-да, «Дунё турғунча туринг, падари бузрукворим» дейди.

Отаси ўғлини икки қўллаб турғизиб қўядида «Сиз-нинг бошингиз ерга эмас, кўкка боқиши керак, ўрнингиз эса, ерда эмас, эгарда!... деб уни отга миндириб қўяди.

Тулпор афсонавий отлардай депсиниб жаранглатиб кишнайди...

Шу билан унинг туши тугайди-да, у эрталаб ота-она олдига киради.

А х м а д — Падари бузрукворим! Оқ тулпорим қаерда?

М у х а м м а д (Ажабланиб) — Қайси оқ тулпорин-гизни айтурсиз, ўғлон?

А х м а д — Ўзингиз миндирдингиз-ку. Ўша тулпор-ни сўраяпман... Эр-хотин ҳайрон бўлиб бир-бировига қараб қўйишади.

М о м о (эрига) — Ўғлингиз туш кўрганга ўхшай-дур...

М у х а м м а д (Ахмадга) — Қани, ўғлон, ёнимга ўтириб, бу тушингизни баён этингиз-чи...

А х м а д — Ўша тулпорда улоқ ўнгариб келдим. Сиз ул отнинг жиловидан тутдингиз...

М о м о (хурсанд бўлади) — Кутли туш кўрибсиз, кўзичоғим. Оқ отга минганингиз Оллоҳнинг мадади. Бу-гун улуғ айём кун. Пайғамбаримиз таваллуд топган са-вобли сана...

А х м а д — Ийе, унутаёзбман!..

М у ҳ а м м а д — Нимани?

А х м а д — Бугун ўшал савобли сана туфайли илоҳий анжуманимиз бор эди. Каминани ҳам ташрифга даъват айлагандурлар.

М о м о — Анжуманга наҳор борурмисиз? Тўхтанг, қўзичоғим, андак тамадди қилиб олинг. Иссиққина лочира, бир пиёла сут билан...

Онаизор боласига таом келтиради. Аҳмад шошиб-пишиб таомни таназзул қилади-да йўлга чиқади...

* * *

Жомий мачит, унинг ташқи кўриниши нақшли, ҳашаматли. Томида ҳаворанг қубба, деворларида япрокли дарахт шохлари солинган расмлар, шафтоли гули безаклари... Гўё беҳиштни эслатувчи тасвирлар.

Нақшли ўймакор, қўшқанотли дарвозалар олдида муллавачча посбонликда турибди. Башанг кийинган Аҳмад ичкарига кирмоқчи бўлади.

А х м а д (*Посбон муллаваччага даъватини кўрсатади*) — Тақсир, кечиброқ қолдим, узур.

П о с б о н — Секин бориб четроққа ўтиринг, Аҳмад ибн Муҳаммад. Халифалиқдан нозирлар келишган. Арабистондин сайёҳлар ҳам бор. Нуфузли кироатхонлик боряпти. Ёсину таборакдан кироат бошланган. Устозларингиз ҳам шу ердалар.

Аҳмад қимтиниб, ичкарига киради-да, бўйра устида тизилиб чўккалаб ўтирган муллаваччалар сафининг энг четига чўкка тушиб ўтиради. Баттол билан ёнма-ён бўлиб қолганини кўриб қолади. Баттол эса, бу қўшничиликдан норози бўлиб хўмраяди.

Б а т т о л (*Унга шивирлайди*) — Нега келдинг? Ёнимдан кет.

Шу он мачит имоми меҳробга чиқиб, «Сураи фотиҳа» ўқийди. Унинг жарангдор овози ва ажойиб ширадор кироати мачитни ларзага солади...

М а ч и т И м о м и — Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим. Алҳамду лиллоҳи раббил аъламинар раҳмонир раҳими молики явмиддин. Ийёка наъбуду ва ийёка настаъини. Ихди-нас сиротал мустақима, сиротал лазина анъамта аълайҳим, ғайрил маъзуби алайҳим валаззолин...

Шундан кейин муллаваччалар бирин-кетин ҳазрати Ёсину Таборак сураларини кироат билан ўқийдилар. Бир-биридан ўзгиси келгани сезилиб туради.

... Сураи Набо...

... Сураи Торик...

Уларнинг кетидан «Сураи Ихлос»ни ўқиган қори йигит жуда таъсирли қироат қилади. Бисмиллаҳир роҳман-ир роҳим.

Кул ҳувал лоҳу аҳад. Аллоҳус сомад. Лам йалид ва лам йулад ва лам йакун лаҳу куфуван аҳад...

Ора-чорада Баттол билан Аҳмад кўзга ташланиб туради. Баттолнинг ғайирлиги ва Аҳмадга нисбатан ғашлик қилаётгани кўриниб туради.

Баттол гоҳ-гоҳида Аҳмадни нўқиб туриши кўринади. Аҳмадни яна нўқилаётганида қироат навбати унга — Баттолга келиб қолади.

Баттол аввалида сафнинг охирида бўлгани учун у қироат мушоирасини яқунловчи «Дуои хатми қуръони аъзам»ни ўқиши керак эди. У ўзини йўқотиб қўяди-да, дудуқланиб дуони бошлаёлмай қолади...

Қироат мушоирасини кузатиб турган мударрис бундан норизо бўлиб Баттолга хўмраяди. Баттол бундан бутунлай ўзини йўқотиб қўяди. Ташаббус Аҳмаднинг қўлига ўтиб кетади.

Аҳмад жарангдор ва ширали овоз билан қироатларга яқун ясагандай қилиб «Дуои хатим қуръони аъзам»ни ўқийди.

А х м а д — Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим. Сада-қоллоҳул ʼалийюл аъзим. Ва садақа расулүхун Набий-юл карим. Ва нахну ʼало золика минаш шоҳидина вала шокирин. Валҳамду лиллоҳи раббил ʼоламин.

Субҳона раббика раббил ʼizzати аммо ясифун васаломмун аълал мурсалин. Валҳамду лиллоҳи раббил аъламин.

Аллоҳума наввир қулубоно бил қурони ва заййин аҳлақо на бил қурони ва наччино минан нори бил қурони ва ад-ҳилно фил жаннати бил қурони: Аллоҳумма иʼлялил қурони аано фиддунё кариннав ва фил кабри мунисов ва ʼалос сироти нурав ва фил чаннати рафиқов ва миннори ситров ва ҳичобав ва илал ҳайроти куллиҳо далилан фактубно ʼалат тамоми варзукно адоан бил қалби валлисони ва хуббал ҳайри вас саъодати вал башпорати минаб имон.

Вассаллоҳу таъоло ʼало ҳайри халқиҳа муҳаммадин мазҳари Лутфиҳи ва нури ʼаршиҳи саййидино Муҳаммадив ва олиҳи асҳобнҳи аъмаъин. Васаллама таслиман касмоан касиро! Омин ё раббил ʼоламин!

Аҳмад шундай яхши ўқийдики, ҳамма, шу жумладан устоз, мударрис ва халифалиқдан келган меҳмонлар ҳам унга эгилиб қуллуқ қиладилар.

Кадрда мударрис, устоз ва Дариссаломдан келган вакил билан араб саёхатчилар қоладилар.

Д а р и с с а л о м в а к и л и (*Мударрисдан сўрайди*) — Бояги «Дуои хатми курони аъзам» бажо қилган муллавачча ким эрди?

М у д а р р и с — Менинг толибим. Ул зот косиб Мухаммаднинг ўғлони Аҳмад ибн Мухаммад толиб бўладур. Тангри ул зотга ниҳоятда зўр истеъдод, марҳамат этибдур. Уч ёшида саводи чиққан. Арабча қатори юнончаю ҳинду китобларини бирдай мутолаа қиладур. Фалакиёт сирларини ўрганишга берилган. Риёзиёт билми ҳам мукаммал.

Д а р и с с а л о м в а к и л и — Ўшал ўғлон бирлан суҳбатлашсак бўлурму?

М у д а р р и с — Иншооллоҳ илтимосингизни рўёбга чиқаргусимиз.

У с т о з (*Қўл қовуштириб*) — Бу савобли ишни мен бажарурман. Эртага жума намозидин сўнг менинг кулбамга ташриф буюрсалар бағоят миннатдор бўлур эрдим. Хонаи хос сизларга мунтазир.

* * *

Ўша даврга хос бир мактаб биноси ичидамиз. Дарсхонада машғулот бормоқда. Мактаб болалари хона деворлари бўйлаб айлана пастак мостланма тўсиқ орқасида ўтирибдилар. Уларнинг тағларида самон, устида бўйра, унинг тепасига якандоз ёзилган.

Айланма тўсиқ юзасида ўқув китоблари, дафтар, сиёҳдон — довоглар тартиб билан териб қўйилган.

Тўрда мударрис. У қалин кўрпа устида қулайгина ўтириб, дарс бермоқда. Унинг олдида китоб, икки ёнида биттадан хипчин — безорилик қилгуси толибни одобга чакирувчи қурол чўзилиб ётибди. Хипчинлардан зада бўлган болалар бир кўзи китобида бўлса, бошқа кўзида гоҳ-гоҳ унга нигоҳ ташлаб қўядилар.

Аҳмад. Баттол, Парчинойлар ёнма-ён...

М у д а р р и с — Уйга берилган топшириқлар бажарилдими? Қани, кўрсатинглар-чи!..

Болалар масала ечими ёзилган дафтарларини биринкетин мударрисга топширадилар. Мударрис қараб чиқиб, Аҳмаднинг дафтарини кўз-кўз қилади.

— Офарин. Мана бу ечим ҳаммага ўрнак. Офарин!

Кейин мударрис яна бир дафтарни болаларга намоёйиш қилади. Дафтар бўяб-бежалгану масала ечилмаган. Ечишга уриниш ҳам кўринмайди.

— Бу нима, Толиб Баттол ибн Сотим карвон, жавоб беринг.

Б а т т о л — Тригонометрияни ўтмаган эдим.

М у д а р р и с — Нега?

Б а т т о л — Карвон билан Қашқар сафарида эдим.

А х м а д — (Унинг дафтардаги машқига разм солади-да, кулади). Бу тригонометрия эмас-ку. Оддий касирлар-ку. Бунинг провард ечими тўксон тўккизу ўнда бир бўладур...

М у д а р р и с — Янглишдингиз шекилли, Аҳмад ибн Муҳаммад. Якуни Сиз айтгандин ўзгачароқ шекилли...

Аҳмад кўлига қовоз қалам олиб рақамларни ёзиб уриштириб, математик формулага солиб, якунини мударрисга кўрсатади.

А х м а д — Бу масала якуни мана шундоқ...

Мударрис унинг ёзма математик ечимларини кўриб, ўзича пичирлаб, маъқуллагандай бош тебратиб кўяди...

Бу жойдаги шармандалигини Аҳмаддан кўрган Баттол кўчада пана жойда Аҳмаднинг йўлини тўсади. Унинг ёқасидан ушлайди.

Б а т т о л — Нега менинг ёқамга ёпишган бало бўлдинг, Аҳмад? Қани, юр, ўша жойда гаплашамиз.

А х м а д — Қаерда?

Б а т т о л — Миршабхонада.

А х м а д — Миршабларда ишим йўқ.

Б а т т о л — Миршабларга мана энди ишинг тушадди...

Баттол мўмин-мулоим Аҳмадни ура бошлайди. Аҳмад ўзини химоя қилади, аммо Баттол муттаҳамлик қилиб олдиндан ўйлаб қўйган режасини амалга ошириб, бошини дарахтга уриб ёради-да, қонга бўялган боши билан Аҳмадни калла қилиб, унинг ҳам уст-бошини қонга бўяйди. Ва овозининг борича дод солади.

Б а т т о л — Войдод! Миршаб борми? Миршаб! Миршаб!..

Миршаблар югуриб келишади.

— Нима гап?

Б а т т о л — Манави безори бошимни ёрди. Оқчаларимни таламоқчи бўлди...

Миршаблар бегуноҳ Аҳмаднинг қўлини қайириб Миршабхонага олиб кетадилар. Миршабхонада у миршаббошининг ғазабига учрайди.

М и р ш а б б о ш и — Ҳа, тирранча! Зўравон бўп кетдингизми? Сизни нима қутиртирди?

А х м а д — Тарикча ҳам айбим йўқ, тоға. Қурук тухмат бу. Тепамиздаги Оллоҳ гувоҳ.

М и р ш а б б о ш и — Қилгиликни қилиб қўйиб, гуноҳингни Оллоҳга ағдарма, тирранча! (*Миршабларга буюради*) — Қамаб қўйинглар, бу зумрашани...

Миршаблар қўлларини қайириб Аҳмадни дўқиллатиб олиб кетадилар.

Бу кўнгилсиз воқеадан хабар топган отаси гирди капалак бўлиб, югурмаган жойи қолмайди, охири катта жарима ҳисобига нуридийдасини қутқариб олади.

Уйида нигоҳи кўча дарвозани тешгудай бўлиб, нурудийдаси йўлига кўзлари нигорон ўтирган она дарвоза очилиб, ундан кўзичоғи югуриб кираётганини кўргач, юрагини ҳовучлаб боради-да, тепасига ташланади.

М о м о — Вой не кўргуликлар бор экан бу ёш бошингда...

А х м а д (*Онасини қучоқлаб*) — Койиманг, Момо, асло койиманг. Китобларим турибдими? Эртага имтиҳон. Орқада қоп кетдимман...

Бир зумда уларнинг ҳовлиси, қариндош-уруғ, кўни-кўшнига тўлиб кетади. Улар қаторида албатта, Парчиной ҳам ҳозир у нозир.

П а р ч и н о й — Ўша Баттол устидан қози ҳазратларига ёки ихшид номига шикоят ёзинг. Дадам шуни маслаҳат бердилар.

А х м а д — Оллоҳдан бошқа қози не керак. Ҳаммасини Оллоҳ кўриб турибдику...

П а р ч и н о й — Дадаси қандай мурувватли инсон экан, сизни қутқарувга ул зот ҳам борибдур. Ўғли ярамас чикди-да.

А х м а д — Булбулдин яна битта қарқуноқ туғилибдур...

Аҳмад ибн Муҳаммаднинг хонаси. Аҳмад супада киз устига патнос қўйиб, унинг силлиқ юзасида бир тахта қорозга турли-туман рақамларни ёзиб ташлаб, нималарнидир ҳисоб, нималарнидир ечимини кидирмоқда...

Шу он хонага аста-аста одимлаб, шарпасиз Парчиной кириб келди-да, математико машқига шўнғиб кетган Аҳмаднинг орқа томонида туриб олиб, унинг математик машқини кузатади.

Аҳмад масаланинг ечимини тополмай, тажанг бўлди шекилли, қаламинни патнисга тақиллатиб қўйгач, ўрнидан тураман, деб Парчинойнинг оёғини босиб олди. Оёғи оғриган Парчиной беихтиёр «вой!» деб юборганини ўзи билмай қолди. Аммо, бехосдан эшитилган «вой!» тову-

шидан Аҳмаднинг ўзи чўчиб тушади. Товуш чиққан орқа томонга қараркан, юлдуздай чарақлаб турган Парчинойни кўриб ҳанг-манг қолади.

А х м а д — Осмондан тушдингизму ёки ердан чиқдингизму?

Парчиной (*кулиб, ҳазиломуз*) — Сиз билан бирга риёзиёт масаласини ечаяпман...

А х м а д — Мен сизни париштамикин, дебман. Худди париштага ўхшаб кўриндингиз...

П а р ч и н о й — Сиз ҳаммани ҳам шунақа улуғлаб гапирасиз...

А х м а д — Аммо ўзингиз ҳаммадан бўлакчасиз Парчиной. Хуш келибсиз. Буюринг, хизмат?

П а р ч и н о й — Бизникига ташриф буюрғайсиз. Падари бузрукворим юбордилар.

А х м а д — Устознинг не юмуши бор экан, менда?

П а р ч и н о й — Падари бузрукворим меҳмон қақрибдурлар.

А х м а д — Мени ҳам меҳмондорчиликками? Қандай эҳтиром!

П а р ч и н о й — Бизникида халифаликдан келган вакил, яна араб сайёҳлар гуринг курурмишлар.

А х м а д — Тезроқ бораёлик, меҳмонларга хизмат қилиш шогирднинг бурчи.

Икковлон йўлга тушадилар.

Улар бозор яқинидаги майдонга етганда туяларга ортилаётган юкларни кўрадилар.

П а р ч и н о й — Баттолнинг дадаси Сатимкарвон Бағдодга юк жўнатыпти.

А х м а д (*юкларга разм ташлаб олгач*). — Анор... Беҳи... Яхши! Ўтмишда боболаримиз бу ерларнинг қовунини оқ туяларда, олтинкўзачаларда Месопатамияга олиб борар эканлар... Бу неъматлар ҳам аларга тўтиё!

Шу он туялар орқасида Баттол пайдо бўлади. Аҳмадга яқинлашади.

Б а т т о л (*Аҳмадга чақчайиб*) — Кечаги қилигин учун шу топта жиззангни олардим, нозик сафарга кетяпман-да...

А х м а д — Яхшиликка ёмонлик, деб катталар мана шуни айтсалар керак-да. Мен сизни шармандаликдан асраб эдим. Сиз мени шарманда қилдингиз. Даъвойим йўқ. Сафарингиз беҳатар бўлсин!

Карвоннинг одамлари келиб туяларга юк орта бошлайдилар. Аҳмад, Парчинойлар йўлида давом этиб нарилаб кетадилар.

П а р ч и н о й (Аҳмадни йўлидан тўхтатиб сўрайди) — Баттол сизни некунларга солмади. Сиз гуноҳини кечириб юбордингизму?

А х м а д — Ёмонликни яхшилик бирлан енган яхшироқ.

П а р ч и н о й — Яхшиликка фаҳми етадиган Баттол эмас-да, маҳлуқ.

А х м а д — Ул маҳлуқ билмаса Оллоҳ биладур.

Экранда яна карвон тараддуди намоён бўлади.

Карвонбоши элик ёшлардан ортган Сатимкарвон кимхоб тўн, қундуз телпак, ағдарма этик кийиб олган. У бир кучоқ қўнғироқчалар кўтариб келади-да, жаранг-журинглатиб туяларнинг бўйинларига осади. Ҳаш-паш дегунча туяларга Кажава саваглардаги қип-қизил анору сариқ беҳиларни ортадилар.

С а т и м к а р в о н (Туячиларга буюради) — Туяларни майдонга тортинглар!

Сатимкарвоннинг ўзи оппоқ нор туяни етаклайди, унинг кетидан бошқа туячилар ўз туяларини майдон сари етаклайдилар. Туялар юриши билан қўнғироқлар қадамлашга мос оҳангда жаранг-жиринглаб атрофга тамошабин болаларни тўплаб олади.

Сафар кийимида югуриб келган Баттол отасининг қўлидан арқонини олади ва нор туянинг бўйинини силайди.

Сотим карвон туяни «Чўк! Чўк!» деб чўкдиради. Ҳамма туя чўқади.

Туялар чўкиб, кавшаниб, «ҳала» қўмондасини кутиб турган чоқда Сотим карвон от ўйнатиб келадида, буюради:

С а т и м к а р в о н — Туяларга мининглар!

Нор туяга Баттол минади. Кетидан бошқа туячилар ҳам минадилар. Туялар бирин-кетин ўринларидан туриб, қўшин саф тортгандай кўриниш ҳосил қилади.

Шу он мачит имоми пайдо бўлади, от устидаги карвонбошига қараб қўл очиб сафар дуосини ўқийди.

М а ч и т и м о м и — Динингни, омонатингни, ишларингнинг охирига етишини Оллоҳнинг паноҳига топширадурман. Сенга ҳам салом, дегайман. Омин!

Ҳамма туячилар омин, деб дуо қилади. Карвонбошининг оти гижинглаб нортуя ва туяларни бошлаб ўрнидан қўзғалади.

Карвон қўнғироқларини жаранглатиб, шаҳар майдонни айланиб, ажойиб кўриниш намоёиш қилгандай йўлга равона бўлади.

Устознинг уйи.

Меҳмонхонада зиёфат базми бўляпти. Тўрда меҳмонлар. Халифалик вакили икки сайёҳ ва уй беги устоз, хизматда.

Пастда машшоқлар камон, уд, тор ва дўмбира каби соз чалиб, меҳмонларни хушнуд қилмоқдалар. Улар «Бох! бох!» деб маъқуллаб ўтирибдилар.

Музика тўхтагач, биринчи сайёҳ гап котади.

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Офарин! Хўб мақбул мусиқа тингладик. Шаҳрингиз бизни тасвирий санъати бирлан мафтун этганди. Эндигиси мусиқа асбоблари, тор фарёди...

И к к и н ч и с а й ё ҳ — Бу ерда кўрганларимизни Ахсикан, Ўзган ва Ўшда ҳам кўрмадик. Кубода қадимги ибодатхоналар иншооти санъати, ажойиб ва нафис ишланган ҳайкалларни, мис, олтин ва кумушдан ишланган ажойиб буюм намуналар санъатига махлиёмиз.

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Кубонинг ҳудуди, боғубўстони ва оқар сувларию табиатининг мусаффолиги, эл маданияти биз кўрган шаҳарлардин устун турадур. Айникса, ёш истеъдодларга бой экан бу азим шаҳар. Боя қироат қилган нодир ўғлон ўз нафосати ила айникса, бизни мафтун қилди...

Шу пайт чойнакда чой кўтариб Аҳмад ибн Муҳаммад кириб келади. Эгилиб салом беради-да, чойни супага кўйиб, икки кўли кўксида орқаси билан юриб меҳмонхонадан чиқа бошлайди.

Устоз уни тўхтатиб қолади.

У с т о з — Аҳмад ибн Муҳаммад!

А х м а д — Лаббай, устоз хазратлари!

У с т о з — Андак сабр қилгайсиз. Улуғ меҳмону азизлар сиз ила бир нафас мулоқат қилмоқ орзусидадурлар.

А х м а д (*Кўл қовуштириб, меҳмонларга юзланди*) — Буюрсинлар, азизу фузалоларим.

Д о р и с с а л о м в а к и л и (*Ўғлонни синамоққа бўлса керак, илтимос қилади*) — Тавоф дуосини сиздан эшитгум бор эди...

А х м а д (*Қиблага юзланиб, чўк тушади-да, қоида си билан қироат қилади*)

— Аллоҳим, менга берган ризкингдин қаноат бер, уни мен учун баракали қил. Менда йўқ ҳар нарсанинг янада яхшисини ато қил!

Аҳмад сўнгги сўзни тамомлаши ҳамон меҳмонлар дуога кўл очиб, омин қиладилар-да, дуою фотиҳадан

сўнг меҳмонлар Аҳмадни бир-бир суҳбатга тортадилар.

Биринчи сайёҳ — *(Гўё у ёш истеъдоднинг илм-билмини синаб кўраётгандай)*. Риёзатда ҳам Кубода тенг йўқ, дедилар. Нималарни биласиз?

Аҳмад — Билмаганларимни айтсам майлими?

Биринчи сайёҳ — Мархамат, ўғлон, кулоғим сизда...

Аҳмад — Хисоблашларнинг содда йўлларини тополмадим. Уриняпман. Яна биттаси янгича риёзиёт формулалар, геометрик шакллар устида ўйлаяпман... Жуда қийин бўляпти, ҳазрат.

Биринчи сайёҳ — *(Қойил қолганини изҳор этгандай уни қучоқлайди)* Сизга Оллоҳ мадад қилсин!

Кадрда иккинчи сайёҳ — Аҳмад мулоқотчи кўринади.

Иккинчи сайёҳ — Палакиётга жуда кизиқар эрмушсиз. Сўровларингизга жавоб топаоляпсизму?

Аҳмад — Чақалоқлигимда ҳовлида осмонга қараб ётардим. Кечалари ой ила юлдузлар билан ўзимча гаплашиб чиқардим. Тонгда эса дарахт ортидан куёш чиқишини, кеч бўлса минора орқасига беркинишини кузатардим. Нега шундоқ? Шунинг сири бошимми қотирыпти...

Иккинчи сайёҳ — Сирини англадингизму?

Аҳмад — Китоб кам. Кутубхона кул бўлган. Уриняпман. Иншооллоҳ ўша кунларга еткизгай.

Иккинчи сайёҳ *(унга тилак изҳор қилади, қучоқлаб, дейди)* — Илоҳо мақсадингизга етинг, Аҳмад ибн Муҳаммад! Меҳмонлар кўзгаладилар. Бирин-кетин даҳлизга чиқадилар, Дариссалом вакили уларни қўл қовуштириб кузатаётган Аҳмад олдида тўхтайдди.

Дориссалом вакили *(Аҳмаднинг ёнган кўзига маънодор боқсада, унга умид билдирувчи оҳангда дейди)* — Сиз билан яна учрашурмиз. Худо хофиз!

* * *

Араб халифотлигининг Фарғона водийсидаги қароргоҳи. Ихшид биноси. Унинг соқчилар билан кўриқланаётган атрофида турклар, араблар, ҳарбийлар тўп-тўп бўлиб гуринглашиб турибдилар.

Кўчадан ўтаётган қарвон билан келган Аҳмад қароргоҳ биносига яқинлашади. Аҳмад ҳаяжонда. Кўриқчилар уни тўхтатадилар.

Бошқўриқчи *(Аҳмадга)* — Кимсиз? Не юмуш билан ташрифдасиз?

А х м а д (*Ҳамёнидан бир парча қозғоз олиб кўрсатади*) — Ўзлари чақирмушлар...

Б о ш қ ў р и қ ч и — Андак сабр қилинг, Аҳмад ибн Муҳаммад жаноблари. Ихшид жаноби ҳазратлари ҳозир бандлар.

А х м а д (*Ўзини четга олиб тугунчасини қўлтиқлаб, деворга суяниб ўтиради*). — Мени сўрасалар, шу ердамен...

Ҳаракат бино ичкарасига кўчади.

Ичкарида Араб халифалигининг Фарғона музофотидаги нозири Маъмун ўзининг қароргоҳида қабул маросими ўтказмоқда.

Маъмун тахтага ўхшатиб жиҳозланган юмшоқ курсида салобат билан ўтирибди.

Унинг қаршида гилам устида тарихчи ва бизга аввалдан таниш бўлиб қолган икки араб сайёҳи чўкка тушиб ўтириб Фарғона музофотида қилган саёҳатларининг таассуротини бир-бир ҳикоя қилмоқдалар.

Т а р и х ч и — Қўзғалончилар устидан қозонилгон узил-кесил ғалабада сизнинг саъи-ҳаракатингиз бениҳоя катта бўлғони махсус икки бобда баён этилди. Мана бу рисола Рафи ибн Лойс бошчилигидаги қўзғалон ва унинг бостирилиши хусусиндоғи битиклардур. Шул битикларга бир қўз ташлаб берсангиз ва бу хусусда ўз фикрингиз бўлса каминага баён этсангиз, кўп миннатдор бўлур эрдим.

М аъ м у н (*Рисолани қўлига олади*) — Ташаккур. Биз қилгон ишларга тарихчи назари қандоқ эканини билмоқ ниҳоятда қизиқарликдур.

Шу чоқ сайёҳлар ҳам Маъмун ҳазратларини арабларга қарши бош кўтарган қўзғалончилар устидан қозонилган ғалаба билан табриклай кетадилар.

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Бу қўзғалондин бутун Бағдод ва Шому Ироқ ташвишда эрди. Бу борада сизнинг ақлу заковатингиз Музаффариятга олиб келди.

И к к и н ч и с а й ё ҳ — Фарғонада ўрнатиган осойишталик бутун араб дунёсига қувонч келтирди. Барчамиз сиздин миннатдормиз.

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Фарғоналиклар Шому Ироқ одамларидин ортиқ бўлса ортиқдурларки, сира кам эмасдур. Жайхун билан Сайхун соҳиллари жасоратли одамларга бой экан. Ажойиб мерганларни кўрдик.

И к к и н ч и с а й ё ҳ — Оллоҳнинг зеҳни тушган истейдод эгаларини қаламга олдик. Кубода айниқса, бир

норастаю новқирон ёш муллавачча бизни мафтун этди.
Ул зот анчайин уламолардин устун кўринадур...

М а ъ м у н — Толиб Аҳмад ибн Муҳаммадми?

И к к и н ч и с а й ё ҳ — Ха, билар экансиз, жаноб Маъмун. Худди ўшал зот хусусинда фикр айтмоқчидурмен. Ёш бўлишига қарамай, кўп хислату ҳикматларни эгалладур. Ақл ёшда эмас, бошда деганлари ҳақ гап турур. Ул ўғлон ўз ҳаракати ила етук риёзиётчи ҳам бўлиб олибдур.

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Кўп тилларни билишига ҳам қойил қолдик. Мутоала зўрлигидан устозлари ул ёш олимга китоб етказиб беролмасмушлар. Юнончами, ҳиндчами, арабчами қайси тилдаги китоб қўлига тушса, ўша кунни ўқиб тамомлармуш.

И к к и н ч и с а й ё ҳ — Ул зот ҳар жиҳатдин балоғатга етибдур. Бу ўринда сизнинг Исломни ўрнатилган эркин йўл тутганингиз хўб яхши бўлибдур. Доно тадбир ила эркинликка йўл очиб берибсиз. Толибу толибалар эркин мулоқат қилурлар.

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Яна ўшал Аҳмад ибн Муҳаммадга келсак, афсуски Қубо ул зотга тор бўлиб қолибдур.

М а ъ м у н — Нега? Қубодай водийнинг энг улкан ва бадавлат шахри бир норастага тор бўлиб қолганининг боиси надур?

Б и р и н ч и с а й ё ҳ — Назаримда Аҳмад ибн Муҳаммаддай катта истеъдод эгасига Дариссаломдек кенг илмий майдон етишмайдур.

М а ъ м у н — Ул майдон халифалигимиз ихтиёридадур. Ар-Рашид падари бузрукворимиз донишмандлар уйи бўлмиш «Байтул ҳикма»ни ана шундай илм соҳиблари учун очиб қўйибдурлар. Биз бу уйни Аҳмад ибн Муҳаммад киби тангри қўллаган зотларга тўлдирурмиз.

Меҳмонлар хайр-хўшлашиб чиқиб кетгач, унинг олдига таъзим билан кирган хизматчиси саломдан сўнг хабар қилади:

С а р о й х и з м а т ч и с и — Пирим! Қубодан толиб Аҳмад ибн Муҳаммад исмли новқирон ташриф буюрди. Хузурингизга киришга мунтазир.

М а ъ м у н (*Тасбиҳ ушлаб турган ўнг қўли билан ишора қилади*) — Рухсат.

Эшикданоқ ажиб табассум ва ёқимли таъзим билан кириб келган Аҳмад салобатли Маъмун қаршисида чўк тушади, қўлидаги тугунчасини ёнига қўйиб, толибларга

хос одобу эхтиром билан кўзлари чўндай ёниб, Маъмун ҳазратларига аста гап қотади.

А х м а д — Ҳазратим! Ташриф даъвати васиқасини олгоним захоти ҳазратлари ҳузурига ошиқдим. Тунги йўловчи карвонга эргшиб, куёш бирлан бирга қароргоҳга етиб келдим.

М аъ м у н — Боракалло, толиб Аҳмад ибн Муҳаммад! Сизнинг хусусингизда ҳўб яхши таърифлар эшитдим.

А х м а д (*Таъзим билан бош эгади*) — Қуллук.

М аъ м у н (*Девор токчаларига ишора қилиб*) — Ушбу мўъжизалар бирлан танишмусиз?

Аҳмад деворга боради. Ганчдан ясалган токчаларга териб қўйилган китобларни кўради. Кўзи ёниб, ҳавас билан уларга қарайди. Арабча, юнонча, ҳиндча антиқа китоблар... Бундан мамнун Аҳмад Маъмун ҳазратларига боқади...

А х м а д — Ҳазратим! Чап токчалардагиларини ўқиганман. Мана бу ўнг томондагилар бизнинг шаҳарда бутунлай йўқ. Устозим ҳам тополмадилар. Буларни қаерлардин топсам бўладур?

М аъ м у н — Ул китобларни топиш учун алар тувилган жойларда бўлмоқ маъкул. Шул китоблар ҳазинасига кирмоқни хоҳлайсизму, Аҳмад ибн Муҳаммад?

Аҳмаднинг кўзлари чакнаб кетади, севинчини яширолмайди, болаларча яйраб гапира кетади.

А х м а д — Асил муддаойимни изҳор қилдингиз, ҳазратим. Илоҳо тангрим шу бахтга муяссар этсун мени!..

М аъ м у н — Падари бузрукворимиз ар-Рашид Оллоҳнинг назари тушган донишмандларга илм уйи «Байтул ҳикма» очибдурлар. Ўшал жойга борлиқ доноларни жамламоқдадурмиз. Сиз ҳам ўшал олий маконга лойиқ, деб топилдингиз. Розимусиз?

А х м а д — Пирим! Падари бузрукворим, волидан қиблагоҳим ва етти маҳалламдин дуои фотиҳа олиб қайтурга руҳсат сўрайман.

М аъ м у н — Баракалло, баракалло! Сафарингиз бехатар бўлсун!

* * *

Карвонлар катнайдиған катта йўл. Бир чекада Аҳмад тугунчасини қўлтиклаб йўловчи улов кутиб турибди. Аҳмаднинг кўзлари йўловчиларга нигорон, тезроқ ота-она ҳузурига етиб борсаю, бугунги шодлигини улар билан баҳам кўрса... Ота-она нима деркин? Кенжасини қўйинларидан нари қила олармикинлар?

Ахмад не-не ўй-санолар билан турган пайтда катта йўлда кўнғироқларини жаранг-журинглатиб қарвон кела бошлади.

А х м а д (*ўзига-ўзи дейди*): — Худо берди сенга, Ахмад! Сотимкарвоннинг туялари келяпти... Сени мингаштириб кетармикинлар? Баттол гайирлик қилса ҳам отаси инсофли-ку...

Нортуя устида Баттол кўринади. У ялтироқ парчадан тикилган арабча либосда мағрур кўринади.

Ахмад йўл ўртасида қулоч кериб нортуяни тўхтади. Унинг кетидаги қарвон ҳам тўхтади.

Б а т т о л (*Ўшқираиб*) — Ахмад! Йўлимни тўсма!

А х м а д — Зиёрат қутлуғ бўлсин, Баттол! Шу келишда қайлардин келурсиз?

Б а т т о л (*Совуққина*) — Шому Ироқдин.

А х м а д — Кубогача мени ҳам ола кетинглар...

Б а т т о л — Тилло танганг борму?

Шу пайт от чопдириб Сатимкарвон келиб қолади-да, отини ўғли олдида тўхтатиб Баттолга ўшқиради.

С а т и м к а р в о н — Нега тўхтаб қолдинг?

Б а т т о л (*Ахмадни кўрсатиб*) — Манави йўлимни тўсди.

С а т и м к а р в о н (*Ахмадга*) — Сафардин қайтурмусиз? Йўл бўлсин?

А х м а д — Юмуш билан келувдим, уйга қайтурмен.

С а т и м к а р в о н (*ўглига*) — Ўртоғингни мингаштириб ол!

Нортуя ўмгачида Баттол билан Ахмад тебраниб, тебраниб бормокда. Улар аҳён-аҳёнда бир-бирига гап ташлаб боради.

А х м а д — Нималар кўрдингизу нималар олдингиз ёки туяни устидан тушмадингизму?

Б а т т о л — Шому Ироқни кўрмабсан, мусулмон бўлмабсан. Россиям мусулмонобод шаҳарлар экан. Бозорларида танга ташласанг ерга тушмайди.

А х м а д — Савдо-сотик қалай бўлди?

Б а т т о л — Анорни кўзларига суртишди!.. Анор жуда пул экан.

А х м а д — Мешларни ақчага тўлатиб келяпмиз, денг, ошнам?

Б а т т о л — Бу мешлардаги пул эмас, мато!.. (*Устидаги кийимини кўрсатади*) Манавидақа бадий парча, бундин ҳам яхши ипаклик матолар, жундан тўкилган газмоллар. Буларни кўрган қизларди кўзи ўйнаб кетади...

Харакат устознинг уйига кўчади.

Устознинг уйи. Баттол Шому Ироқдан олиб келган парчаю, ипаклик тўқималар, сукноларни Парчинойнинг онаси Гулруга кўз-кўз қилиб намойиш этади. Ялтирок парча ва ипакли матолардан кўз қамашади.

Гулру уни ҳавас билан томоша қилади.

Б а т т о л — Хоҳлаганча олинг. Мозор босиб келган табаррук матоларни сизларга арзон нарҳда берурман.

Г у л р у (*Сукнони кўрсатиб*) — Мана бунисидан беш газ ўлчанг. Менга (*парчани кўрсатиб*) манависидан бир кийимлик беринг...

Б а т т о л (*Парчани ўлчамай уёқ-буёққа аланглайди, кимнидир қидираётгандай безовта бўлади...*) — Буниси сотилмайди...

Г у л р у — Нега?

Б а т т о л — Буниси Парчинойга... Ўзлари қанилар?

Гулру сотиб олган сукносини бошига солиб туриб, жавоб қилади:

— Парчиной ҳаливери келмайди.

Б а т т о л (*Энтикиб сўрайди*) — Қаёққа кетган?

Г у л р у — Аҳмад ибн Муҳаммаднинг ҳовлисида.

Б а т т о л (*ҳайратланиб*) — У ерда нима қилади!?

Г у л р у — Зиёратга кетди?

Б а т т о л (*Ундан ҳам қаттиқроқ овозда*) — Кимни зиёрат қилади?!

Г у л р у — Хабарингиз йўқми? Аҳмад ибн Муҳаммад ҳазрати Маъмун Ихшид илтифотига сазовор бўлибдурлар.

Б а т т о л (*Заҳарханда*) — Ихшид унга от билан туя ҳадя қилмабди-ку... Унинг девонидан пиёда чикди, туямга мингшиб уйига зўрға келди. Бу мағзава мулла-вачча у ерда нима каромат кўрсатибдики, илтифотга сазовор бўлсун... Бе...

Г у л р у — Ҳизир назар қилган у ўғлонга. Йўқса уч ойлигидаёқ росмана тили чиқармиди. Тўққиз ойлик бола чопқиллаб юриб кетган экан. Беш ёшида мактаб муаллими бирлан масала талашиб мот қилибдур. Ўқишда ҳеч ким билмаганини ул зот ечиб берурмиш. Дариссаломдин келган фузалолар ҳам уни темир дафтарига хатлаб кетдилар. Пешонаси ялтиллабдур бу ўғлоннинг.

Б а т т о л (*Аҳмадга рашк ўтида ёнгандай бўлиб, жаҳл билан жўнаб қолади*) — Хайр!

Г у л р у — Хай, пулингизни олмадингиз-ку!

Баттол яна тоғаси миршаббоши ҳузурида. У яна чақимчилик қилиб, тагин Аҳмаднинг қутлуғ йўлини тўс-моққа уриниб, тоғасини қайрайди.

Б а т т о л — Тоғажон! Ўша безори бола Аҳмад Дариссаломга кетаётганидан хабарингиз борму?

М и р ш а б б о ш и — Шуни билмаса тоғанг бу ерда пашша кўриб ўтирибдирму жиян!..

Б а т т о л — Нега унинг йўлини тўсмадингиз?

М и р ш а б б о ш и — Хужжатлари жойида. Энг юқори хазратнинг мухр бор. Йўлини тўсиш менга чикора.

Б а т т о л — Ахир у ҳалифа билан тил топишиб олса, Кубоға қайтгач, бошимизга бало бўладир-ку?

М и р ш а б б о ш и — Бу ерлардин йироқда юрса қайтага яхши эмасми. Талашдаги нозанин шу ерда қоляпти-ку...

Тоғаси унга ажиб ва яхши фикр берди шекилли, Баттол ўйланиб колди-да, ниманидир фаҳмлаб, хурсанд кулади.

Б а т т о л — Ҳа-ҳа, ҳа-хий!..

* * *

Мухаммаднинг ҳовлиси. Ёз фасли. Дарахтлар кўм-кўк. Бу ерга қавм-қариндош тўпланган. Аҳмад ибн Мухаммадни Дариссаломга кузатгани йиғилганлар орасида Устоз, мударрис, юнон олими, Парчинойлар ҳам бор.

Йиғилганлар Аҳмад ҳақида кўн нарсаларни билгилари келади. Уларни қизиқтирган масалалар хусусида устоз жавоб беришга улгуролмайди. Биз сўнгги савол жавобларнигина эшитиб қоламиз.

С а т и м к а р в о н — Аҳмад ибн Мухаммад Ихшид девонининг улуғ илтифотига сазовор бўлган эмуш. Ўша илтифот не эрур?

У с т о з — Оллоҳ ҳар осу бандани шундай эътиборли қилсин, деймиз. Юртимизнинг бул қобил ўғлони Дариссалом алломалари қаторидин жой олибдурлар.

С а т и м к а р в о н — Қандай амал мансаби берилибдур?

У с т о з — Олимга амал ила мансаб бегонадур. Ул зот Дариссаломда олий ҳазрат халифамизнинг нузли нигоҳида бўлурлар. Маънавий, маърифий ва башарий илмфан ўчоғи «Байтул ҳикма» кўйнида бўлурлар. Бундан ортиқ мартаба йўқдир доно инсонга!

О в о з л а р — Оллоҳ, ёр бўлсин, ўғлонимизга!..

Ичкаридан сафар анжомлари билан бутланган Аҳмад ибн Мухаммад чиқади-да, табассум ила ҳаммага таъзим бажо қилади.

Одамлар уни ўраб олиб, елкасини табоб қиладилар. Маҳалла йигитлари омад тилагандай ҳавас билан елкаларига уриб кўядилар.

Унинг олдига Парчиной келади. Кўзларини парилла-
тиб тургач, ниҳоят, дейди:

П а р ч и н о й — Хат-хабарингизни хуммор бўлиб
кутурман.

А х м а д — Сиз ҳам унутмағайсиз. Ишонаман.

Баттол пайдо бўлади-да, қора тиканақдай орага суку-
лади.

Б а т т о л — Пиёда кетяпсанму? Туя керакму?

А х м а д — Ташаккур, Қашқардин келадиган кар-
вон билан йўлга чиқурмен.

Баттол Парчинойга «ўзимга қоладиган бўлдингку»
дегандай маккарона қараб қўяди.

Парчиной ундан юзини ўгириб олиб, Аҳмаднинг дий-
дорига тўймаётгандай сукланиб боқади.

А х м а д (*Отасига таъзим айлаб тиз чўкиб рухсат
сўрайди*). — Падари бузрукворим! Сафаримга дуо айланг.

М у х а м м а д — Сиздин минг бор розиман,
билингки, Оллоҳ ҳам рози бўлғай (*Сафар дуосини
ўқийди*):

— Оллоҳим, унга узоқни яқин, сафарини осон қил!

...Оллоҳ таквони озифинг қилсин, гуноҳингни кечсин
ва қаерда бўлмагин сенга эзгуликлар бўлишини осон-
лаштирсин, қайси ерга йўналмагин яхшиликка юзлан-
тирган бўлсин!

Ҳамма билан бирга Аҳмад ҳам «Омин» дейди ва ўз
навбатида у ҳам сафарга чиқиш дуосини ўқийди:

А х м а д — Оллоҳим, иноятинг-да жажд қилурман,
шайланурман ва сафар қилурман.

— Сизларни омонатлари ҳайбатга солмайтурган ва
зое бўлмайдиган Оллоҳнинг паноҳига топширдим!

Аҳмад аввал момосини, кейин падари бузрукворини,
сўнгра устозларни кучоклайди.

Уни ҳамма тантана билан кузатади.

Бир зумда кўча хувуллаб қолгандай жим-жит бўлиб
қолади.

Фильм тугайди.

